

ДОБРИЯТ УЧИТЕЛ В МИНАЛОТО И СЕГА: ИСТОРИЧЕСКИ ПРЕГЛЕД С НЯКОИ ПРАКТИЧЕСКИ СЪВЕТИ

Б.В. ТОШЕВ

Софийски университет „Св. Климент Охридски“

Резюме. „Какъвто учителят — такава училището — такива учениците“ — това е стара максима, която не е загубила значение и днес. Какъв трябва да бъде добрият учител? — историческият преглед дава отговор на този въпрос. При това не се има предвид само българската образователната традиция. Новото време налага нови изисквания към учителите. В хода на този сравнителен исторически анализ се посочват и практически съвети за преодоляване на често допускани слабости и грешки в процеса на преподаването и общуването в клас и вън от него.

Keywords: successful teacher, Bulgarian teacher tradition, foreign teacher tradition, comparative study, practical recommendations for teachers

Българското училище днес преживява трудни дни. Нарушен е балансът между обучението и възпитанието, което създава ненормална учебна среда, в която учителите най-често не могат да проявят своите възможности. Не е решен въпросът за тяхното продължаващо обучение. Заплащането на учителския труд не съответства на обществената значимост на тяхната професия. Това пречи и на нормалното възпроизводство на учителските кадри. Формалното образование в голяма степен е заменено с неформално обучение за определени цели чрез частни уроци, които, разбира се, не могат да осигурят пълнота, последователност и системност на учебния процес. Това обрича младите хора на необразованост и удължена инфантилност. Дори и при такива условия добрият учител може да постигне много, защото стара максима е, че „какъвто е учителят — такива са учениците — такава е училището“ [1]. Кой учител обаче е добър? Какви са белезите на добрия учител? Тази статия търси отговорите на такива въпроси в корените на българската и чуждестранната образователна традиция. Историческият подход и

сравнителният анализ несъмнено могат да дадат портрета на добрия учител като установят и промените в представите за добър учител, наложени от развитието на науката за образованието, прогреса на човечеството и развитието на обществото.

Съгласно Закона за народното просвещение (1909 г.) основните училища (детски и първоначални училища и прогимназии) трябва да „положат основата на една хармонично развита личност, годна да стане полезен член на обществото и да ѝ дадат нужните познания за по-нататъшно общо и специално образование” [2], с. 12. Средните училища (гимназии и педагогически училища) имат за цел „да завършат физическото и душевното развитие на учещите се в тях, като им дадат необходимите познания и сръчности, общо и гражданско възпитание, които са им необходими за самостоятелна дейност в живота” [2], с. 64. Изглежда тези дефиниции на образователните цели за ранното и по-късното обучение на младите поколения са повлияни от пруската идея за образование, което трябва да осигури „хармонично и равномерно развитие на човешките възможности” [3], с. 1. Към това има едно важно допълнение, дадено от James Mill в *Encyclopedia Britannica*: училището трябва „да даде на индивида във възможно най-голяма степен един инструмент за усещане на щастие, първо лично и после към всички останали” [3], с. 3. Следователно училището трябва да бъде в основата на човешкото щастие, човешките добродетели и човешкото съвършенство. Учителят има тежката отговорност да работи за реализацията на горните цели. Добър учител е този, който се доближава до тях във възможно най-голяма степен. Това е учителят, който ще остане в паметта на своите ученици, а те ще предадат спомена за него и на своите деца. Добрият учител обича учениците си; безразличието към учениците показва, че такъв учител трябва да потърси друго жизнено поприще.

За добрите учители образованието едновременно е изкуство и наука и те имат разбирането, че за да достигнат съвършенство в работата си, трябва да владеят и двете [4]. Що се отнася до учителя по химия, той преди всичко трябва да бъде човек на науката по склонности и подготовка; без това той няма да обича предмета си [5]. В книгата на Westaway (1929) [6] качествата на успешния учител са градиращи по следния начин: Той „знае предмета си в подробности, но достатъчно пълно познава и останалите природни науки, той знае как да преподава и как да преподава природните науки, може да се изразява ярко и разбираемо, изкусен е в лабораторните манипулации, еднакво находчив е на масата за демонстрации и в лабораторията, има непоклатима логика на философ и на историк на науката, може да държи под контрол шумната тълпа от деца, говорейки им за направеното от такива гении като Галилей, Нютон, Фарадей и Дарвин. Повече от всичко това той е ентузиаст, пълен с вяра в своята собствена работа и мисия”. И по-ната-

тък: „Учителят може да има първокласна лаборатория и оборудване, добро разпределение на часовете, идеална учебна програма, но, ако не знае как да преподава и не гори в работата си, успехът няма да го споходи. Обратно, ако той е енергичен и добре информиран, той може да успее въпреки лошото оборудване и обезкуражаваща среда”.

Учителството е не толкова професия, колкото състояние на духа. Добрият учител е такъв по рождение. Но той трябва да се учи непрекъснато — от близките си, от учениците си, от колегите си, за да се усъвършенства и избягва възможни грешки и пропуски. Тук и най-елементарните правила за поведението на учителя в клас могат да бъдат от полза. Ето извадки от българския Педагогически канон от 1896 г., който навярно е адаптирана към нашите условия версия на педагогическия канон в помощ на младите учители, приет на събранието на директорите на средните училища в Саксония от 1889 г. [7]:

1. Никога не влизай в клас без предварително да си приготвил това, което трябва да вършиш;
2. Първо си припомни какво трябва да повториш в клас и какви домашни работи да прегледаш;
3. После прегледай и нареди материали, които трябва да преподаваш;
4. Длъжен си да следваш учебника и учебната програма, но преподавай без помощта на учебник;
5. Пригответи си примерите, които ще илюстрират твоя урок, и се подготви да ги използваш свободно;
6. Щом учениците трябва да знаят нещо наизуст, то ти трябва да го усвоиш превъзходно;
7. Когато има да преподаваш нещо ново, търси връзката му с това, което вече е известно;
8. При предварителната подготовка ползвай писмени бележки относно материала, вървежа на урока, примерите;
9. Когато се готвиш, винаги мисли за учениците си и се съобразявай с тяхната подготовка и възможности;
10. След всеки урок мисли за това, което се е случило в класната стая;
11. Тукати след удрянето на звънеца трябва да влизаш в клас и да излизаш с удрянето на звънеца; никога не влизай в класа със шапка;
12. Не почвай урока преди всички ученици да са седнали по местата си; при всяко движение в класа прекъсвай преподаването;
13. Когато говори ученик, следи той да говори ясно и разбрано, така че да го чуват всички ученици;
14. Ако учениците трябва да усвоят нещо с паметта си, винаги проверявай доколко това е станало;

15. Не преподавай голо знание, а винаги използвай предварително добре обмислени примери;
16. Ако трябва да се научи някакво правило, кажи го точно и после го поясни с примери; поискай такива примери и от учениците, за да разбереш те дали са го усвоили достатъчно добре;
17. Следвай предмета и не се впускай в странични разсъждения;
18. Използвай нагледни материали — карти, картини и др., но преди всичко използвай черната дъска;
19. Недей преподава, ако си възбуден, по причина, че те е разсърдил някой ученик. По-добре потърпи малко и продължи, когато се успокоиш, защото знаците на възбудеността отнемат цялото внимание на учениците, та за урока не остава нищо;
20. Въпросите ти трябва да се отнасят към всички ученици; който ще отговори, повикай го по име — ти трябва да знаеш имената на всички ученици;
21. Не спазвай никакъв ред при изпитването — по списък или чин, защото тогава тези, които са изпитани, стават невнимателни;
22. Добре е да се препита всеки ученик — грешка е например на 10 ученици да се задават по 5 въпроса, а останалите 30 ученици да останат в мълчание;
23. Обръщай внимание на всички ученици, а не само на някои избрани;
24. Не се плаши от малките паузи, които остават след въпросите ти — нали всеки въпрос трябва да се обмисли добре; подчертавай правилните отговори;
25. Ако някой отговори невярно, обърни се към друг ученик; ако забележиш, че да питаш по-нататък е безполезно, не губи време учениците да налучкат правилния отговор;
26. Никога не питай за неща, които учениците не могат още да знаят;
27. Научи се да питаш добре. Въпросът ти трябва да бъде по съдържание ясен, по форма — къс и граматически правилен;
28. Не задавай въпроси, на които се отговаря с „да” или „не”;
29. Не прекъсвай ученика, когато отговаря на въпросите ти непълно или неверно, остави го да изкаже мисълта си и тогава го поправи;
30. Не сядай в клас, не дръж ръцете си на хълбоците или в джобовете, не ги кръстосвай на гърдите;
31. Не се разхождай в клас, намери си място, от където да виждаш всички ученици, не стой като закован на катедрата — всеки ученик трябва да знае, че винаги можеш да се намериш при него, и понякога трябва да правиш това;
32. Бъди сериозен, не приказвай острооти. Когато добиеш твърдо поло-

жение в класа, можеш са си позволяваш някоя безвредна или наивна шега;

33. Показвай се пред учениците като образован човек — никога в разговор не употребявай вулгарен език;

34. Никога не прави бележки относно занятието, положението, съдбата на бащата или майката на някой ученик;

35. Пази се да говориш или да загатваш за социалните, политическите, религиозните или партийните дела и стремления в сегашно време;

36. Недей да имаш любимци сред учениците или не показвай, че не можеш да търпиш някого;

37. Говори правилно, звучно и ясно с логическа интонация;

38. Обхващай с поглед всички ученици, но без да ти блуждаят постоянно очите. Запазвай винаги вътрешното си спокойствие и достойнство;

39. Винаги помни, че задачата ти не е да показваш собственото си красноречие, а да развързваш езика на учениците си;

40. Не се опитвай да импонираш на учениците си с учеността си — ставаш смешен;

41. Не поставай личността си в първи план, а предмета;

42. Всеки ден помни, че ти си за учениците, а не те за тебе;

43. Бъди справедлив с учениците. Ако допуснеш грешка, ще спечелиш уважение, ако я признаеш веднага;

44. Не позволявай хлабаво държане от страна на учениците. Ако забележиш, че много ученици се държат разсеяно, накарай класът да стане — това помага;

45. Не разчитай на бърз успех. Не бъди нетърпелив, отчаян, мрачен. Причината за неуспеха на учениците не е в тях, а в тебе;

46. Недей присъжда леко някой ученик в нравствено или умствено отношение. Думите „махай се отпреде ми” или подобни не трябва в никой случай да употребяваш;

47. Ако имаш повод да бъдеш недоволен от поведението на някой ученик, недей се разгневява тутакси, защото той е още дете. Погледни го само, ако това не помогне — можеш да го смърриш;

48. Но недей оскърбява! Също да няма никакви подигравки, никакви иронии: едно сериозно повикване (но не изкрещяване) по име ще бъде достатъчно;

49. Недей заплашва ученика с класния наставник или директора — и те са хора;

50. Недей напомня направените от учениците грешки. Не бъди злопаметен;

51. Пази учениците да не преписват едни от други. Ако се срещнат в писмените работи места, за които може да се мисли, че са преписани, ти ще бъдеш главният виновник.

Успешният учител трябва да познава добре учениците си. Тук на помощ идват родителите, от които се очаква да дадат следната информация за децата си [8]: рано или късно е проходило детето и кога е наченало да говори; дали е късогледо и чува ли добре; от какви болести и кога е боледувало детето; има ли следи от тези болести; какво е телосложението на детето; има ли телесни недостатъци; кой най-много се занимава с детето; оставано ли е без грижи; кои са неговите другари в игрите; любопитно ли е; дали е весело или е често наскърбено; показва ли някакви особени наклонности; проявява ли прищевки; чуди ли се при нови за него явления; има ли наклонност да се самоизтъква; плаче ли лесно; често ли е сърдито и буйно; как се държи с братята и сестрите си; как се държи с животните; има ли склонност да лъже; дали се е подмокрало някога, когато спи; има ли устойчивост на вниманието в по-дълги периоди от време.

Ето такава е училището и това е представата за добър и успешен учител, формирана в края на XIX и началото на XX век. Сега обаче е XXI-ят век с неговите световни предизвикателства — премахването на блоковото разделение на света, глобализацията, неударжимото развитие на технологиите и особено на информационно-комуникационните технологии, интеграцията на педагогическите дисциплини във всеобхватната наука за образованието, но и акселерацията на децата и произтичащите от това последствия, насилието в училище [9], световният тероризъм, бедността, глобалното затопляне и замърсяването на околната среда, икономически или политически предизвиканата миграция на големи групи хора и възникващите при това химерни обществени формирания [10], междуетническите или верските противостояния.

При такава сложна обстановка се пита какъв днес е добрият учител. Повечето от казаното по-горе, проверено в миналото, остава вярно и в настоящето. Има само няколко нови елемента. Към горното по отношение на качествата на учителя трябва да се добавят безусловно две: владеене или поне ползване на английския език, защото след латинския, френския, немския, днес и навярно завинаги, английският език е езикът на науката; и сериозна компютърна грамотност без тайни по отношение на електронната поща, чат, интернет, дискуссионни електронни групи и листове, блогове и сайтове — все инструменти за бърза информация и комуникация, които несъмнено са сърцето на науката и образованието. От много години в развитите европейски страни и Америка се смята, че ефективно преподаване и обучение се постига чрез теорията и практиката на конструктивизма (за приложението на конструктивизма в обучението по химия вж. напр. [11-13]).

Съвременната теория и практика на конструктивизма не са добре познати в България и в страни, в които още в Средновековието „материализмът“ на Аристотел е взел връх над „идеализма“ на Платон [14]. Съгласно

тази теория обучаваните са активни участници в натрупването на научното знание, участвайки в неговото структуриране, манипулиране, откриване, експериментиране със съзнанието, че така му придават смисъл и стойност, организация и постоянство. Някой може да намери прилика между конструктивизма и прилагания в учебната практика в България преди 1946 г. „учебно-изследователски метод” [15]. Особеностите на този метод са: инициатива и самостоятелност на ученика в разработката на учебния материал под ръководството на учителя; логичност, като ученикът сам формулира умозаклучения и изводи на основата на конкретните факти, установени в процеса на обучението. Учебноизследователският метод е естественият път за самостоятелно добиване на знания от окръжаващата среда. Активният фактор при този метод по отношение опита, наблюдението, умствената преработка е ученикът — той сам трябва да наблюдава, съпоставя, систематизира, заключава. Добитите по този начин знания - от природата, живота и лабораторията, са сигурни и трайни. Чрез такива „изследвания” ученикът постепенно се доближава и въвежда в методите на науката. В социален план този метод е особено важен, защото така се възпитават инициативни и самостоятелни хора, които отговорно могат да планират живота си, без да чакат друг да мисли за тях.

По-долу се прави съпоставка между традиционното и конструктивисткото преподаване и обучение [16]:

<i>Традиционен клас</i>	<i>Конструктивистки клас</i>
Ученикът се занимава сам	Учениците се занимават в групи
Акцент върху основните умения	Акцент върху съществените концепции
Стриктно придържане към учебното съдържание и пасивното му усвояване	Поставянето на въпроси от учениците се оценява високо
Учебните дейности се придържат към учебниците и справочниците	Учебните дейности разчитат главно на първоизточниците от всякакво естество
Учениците са „празна таблица”, която трябва да се попълни от учителя	Учениците са мислещи същества, от които могат да дойдат идеи за заобикалящия ги свят
Учителите дидактично пренасят знанието към учениците	Учителите следват интерактивния подход при преподаването

Учителите търсят точния отговор, за да преценят усвояването на урока

Оценяването чрез тестове е епизодично и отделено от учебния процес

Учителите търсят гледните точки на учениците, за да ги използват в следващото обучение

Оценяването е непрекъснато с портфолио и е част от учебния процес чрез наблюдения върху учениците в работа и техните изяви

Въвеждането на конструктивистката практика в България няма да стане нито бързо, нито лесно и причините за това са две. Най-напред учителите не са подготвени за такова преподаване, а университетите също не са готови да организират такъв тип обучение за бъдещите и настоящите учители. Горният преглед показва, че такова обучение в сравнение с традиционното изисква много повече учебно време. Това е втората причина — при информационното обременяване на нашата учебна литература и нормативни документи (образователни изисквания за учебно съдържание, учебници и учебни помагала) ние не разполагаме с такова време. Раздуването на информационния капацитет на българските учебници по химия с ненужно и в крайна сметка вредно теоретизиране и загубата на онова, което наистина ангажира вниманието на младежта — реалната химия и химическия експеримент, вече дава своите пагубни резултати.

ЛИТЕРАТУРА

1. **Касабов, П.Г.** *Методика на училищната дисциплина*. София, 1893.
2. **Славчев, Д., А. Марков.** *Просвѣтно законодателство. Сборник от закони, наредби и правилници, които са в сила по Министерството на народното просвѣщение, с бележки по тяхното прилагане*. „Казанлъшка долина”, София, 1940.
3. **Bain, A.** *Education as a Science*. Appleton and Co., New York, 1897.
4. **Lloyd Morgan, C.** *Psychology for Teachers*. Edward Arnold, London, 1894.
5. **Schoch, E.P.** *Chemistry in High Schools*. University of Texas, Austin, 1911.
6. **Westaway, F.W.** *Science Teaching: What It Was — What It Is — What It Might Be*. Blackie and Son Ltd., London, 1929.
7. *Училищен преглед* **1**, 94-100 (1896).
8. *Училищен преглед* **1**, 100-101 (1896).
9. **Тошев, В.В.** *Насилието в училище и борбата с него (Педагогически и социални аспекти)*. В.: Пенкова, Р., С. Даскалова (ред.) *Общество на знанието и образование за всички*. Национален институт по образование, София, 2003, с. 285-291.
10. **Toshev, V.V.** *Social Aspects of the Harassment at School*. *Chemistry* **12**, 437-443 (2003) [In Bulgarian].

11. Wink, D.J. Connection between Pedagogical and Epistemological Constructivism: Questions for Teaching and Research in Chemistry. *Foundations of Chemistry* **8**, 111-151 (2006).

12. De Berg, K.C. The Status of Constructivism in Chemical Education Research and Its Relationship to the Teaching and Learning of the Concept of Idealization in Chemistry. *Foundations of Chemistry* **8**, 153-176 (2006).

13. Taber, K.S. Constructivism's New Clothes: The Trivial, the Contingent, and a Progressive Research Programme into the Learning of Science. *Foundations of Chemistry* **8**, 189-219 (2006).

14. Kousathana, M. Restructurings in Greek Educational System and Influence in Chemical Education. *BJSEP* **1**, 135-147 (2007).

15. Огнянов, В., К. Илиев. *Методика на химията (върху основите на учебно-изследователския метод)*. Собствено издание, София, 1940.

16. Brooks, J.C., M.G. Brooks. *In Search of Understanding: The Case for Constructivist Classrooms*. Association for Supervision and Curriculum Development, Alexandria, 1993.

THE SUCCESSFUL TEACHER: HISTORICAL REVIEW WITH SOME PRACTICAL RECOMMENDATIONS

Abstract. ‘Such as the teacher, such the students, such the school’ — this is an old dictum with an importance today. Who is the successful teacher? — The historical review gives the answer. Both Bulgarian and foreign educational traditions are taken into account. However the new times put new requirements. A practical guide for teacher behavior in the classroom is presented. Its origin is in Prussia (1889) and later (1896) it was adapted for use in the Bulgarian school as well.

✉ Professor B.V. Toshev,
Research Laboratory on Chemistry Education and History and Philosophy of
Chemistry,
Department of Physical Chemistry,
University of Sofia,
1 James Bourchier Blvd., 1164 Sofia, BULGARIA
E-Mail: toshev@chem.uni-sofia.bg